

PRAVAŠTVO I RUSIJA

(Mjesto Rusije u pravaškoj vanjsko-političkoj koncepciji.)

Aleksandar Flaker

1.

O paradoksalnosti pravaških političkih koncepcija zna se u nas dovoljno. Jedan od tih paradoksa u razvitku pravaške ideologije, koji se vrlo brzo uočava, jest i paradoks između oštre kritike Rusije i slavenskih koncepcija u šezdesetim godinama i otvorene njezine apologije u osamdesetim godinama prošloga stoljeća. Pa ipak i ovaj je paradoks samo prividan. On izvire iz jedne od onih duboko utisnutih konstanta pravaške politike u razmaku od triju decenija, koje sačinjavaju osnovu pravaške političke koncepcije.

Osnovu pravaškog pokreta činila je u vrijeme djelovanja Starčevića i Kvaternika, posve prirodno, ideja nacionalnoga oslobođenja, koja je morala biti u hrvatskom XIX. st. žarištem, »u kome su se sabirale sve misli naših prošlih generacija«.¹ Koncepcija borbe za punu samostalnost Hrvatske, za njezinu ekonomsku i političku nezavisnost od Beča i Pešte ili od bilo kakvog drugog gospodara — osnovica je svakoga pravaškog programa sve do pojave Josipa Franka, i iz nje proizlaze i ostali pravaški stavovi, koji je na ovaj ili onaj način dopunjavaju.

Među dopune osnovnoj pravaškoj oslobodilačkoj koncepciji ide i računanje na vanjske sile, koje bi se mogle iskoristiti kao saveznice u borbi za nacionalno oslobođenje. Premda je ova »dopuna« posve prirodna i karakteristična za svaki radikalni oslobodilački pokret (a upravo takvim smatramo pravaštvo), ona je u ideologiji osnivača pravaštva hipertrofirana i zauzima u njihovoj publicistici nerazmjerno veliko mjesto. Razmatranje političke situacije u Evropi, ocjena djelovanja pojedinih velesila, motrenje njihovih diplomatskih poteza i deduciranje iz tih poteza zaključaka o mogućnosti sukoba među evropskim političkim snagama, zauzima u pravaškoj štampi više mjesta nego ijedan unutrašnji politički ili društveni problem.

Ova je hipertrofija razumljiva zbog duboke skepse, koju su pravaški ideolozi gajili prema nacionalnim snagama slabo razvijenog, ekonomski ne-moćnog i politički neiskusnog hrvatskog građanstva u šezdesetim godinama. Starčević je tu skepsu — koja je karakterizirala i grupu »arodnjaka« oko Strossmayera i Račkoga — reljefno izrazio i 1879, crtajući u »Pismima mađarolaca« crnu sliku hrvatskog društva.

»Na koga da računamo?

Plemstvo je neznalica, rastrovana, rasipna, lena, sebična; građanstva ne ima, ovo što se njime broji, osim da je u svemu kakovo i plemstvo, još je povrh sve herđe i siromašno; inteligencije, u koju brojim sve što ne spada u one dve

¹ A. Cesarec, Stjepan Radić i republika, Zagreb 1925, str. 70.

herpe, ni u seljane, inteligencije nije, a ovo što se njome smatra, u svih zloćah nadmašuje one dve herpe, ter je u živinstvu prepredenija i na svako zlo najberžija; seljani su prijetni za sve što je dobro i uzvišeno, ali neuki, progonjeni, potlačeni.«²

Imajući tu sliku pred očima, nasljednici ilirizma oko Strossmayera i Račkoga nastojali su ojačati nacionalnu svijet slikama velikog Slavenstva, razgranjivanjem prosvjetiteljske djelatnosti i reprezentiranjem Hrvatske prema stranom svijetu, ili pak iskorištavati suprotnosti, koje su razdvajale Austriju i Mađarsku. U isto vrijeme, Starčević i Kvaternik, u svojoj politici radikalniji, stvarali su svoju koncepciju nacionalnog oslobođenja na bazi evropske politike. Iskustva Četrdesetosme diktirala su Starčeviću i Kvaterniku misao, da rješenje problema hrvatske nezavisnosti ne treba očekivati ni od Mađarske ni od »nezahvalne« Austrije. Saveznike dakle treba tražiti izvan granica Habsburške monarhije.

Misao oslobođenja Hrvatske na bazi evropske politike pojavljuje se kod Starčevića i Kvaternika već u početku njihova djelovanja. Već u »Pozoru« 1860 Starčević negira ilirsku i slavensku koncepciju i pledira za praktičnu diplomatsku aktivnost oslobođenu svake sentimentalnosti, jer, kako to i ističe, među državama »sve samo od koristi stoji.«³ A u uvodu »Političkih razmatranja« Kvaternik programatski izjavljuje:

»Mi ćemo pitanje budućnosti narodnje naše smatrati iz gledišta *europskoga*, prilagodit ga svakom mogućem slučaju, riječju: nastojati tako probuditi i prosvjetljati narodno mnijenje, da nas *nijedan* slučaj nepripravnih zateći ne bude mogao; na koliko se, dakako, to slabahnim umom čovječjim predviditi ili preduprijediti može.«⁴

I Kvaternik kao i Starčević smatra, da je korist ono, od čega polaze države u svojim međusobnim odnosima, te da prema tome valja uvijek razmatrati događaje »zdravim umom, a nikada raspaljenim srcem.«⁵ Govoreći pak u drugom dijelu svoje brošure o primjerima Parme, Modene, Toskane i Crne Gore, Kvaternik ističe, da put do nacionalnog oslobođenja vodi preko evropske konflagracije i da u tom slučaju ne treba prihvaćati ruke onih, koji neposredno ugrožavaju nacionalni opstanak Hrvatske (Austrija ili Mađarska), već u prvom redu njihovih neprijatelja.⁶

Ove će teze naročito doći do izražaja u vrijeme poslije Nagodbe, koja je morala uništiti iluzije o mogućnosti rješenja hrvatskog pitanja u sklopu Habsburške monarhije, a na osnovu državnopravnih isprava i ravnopravnosti s Austrijom i Mađarskom, koju one potkrepljuju.

U X. dijelu »Pisama mađarolaca«, objavljenom u »Hrvatskoj« 1869, Starčević se obara na politiku prilagođavanja novoj situaciji, na politički oportunistam i parlamentarno pogađanje, te na jednom mjestu pokazuje put,

² A. Starčević, Pismo mađarolacah, Sušak 1879, str. XIV.

³ A. Starčević, Izabrani spisi, Zagreb 1943, str. 133.

⁴ E. Kvaternik, Politička razmatranja na raskrižju hrvatskog naroda I, Zagreb 1861, str. 6.

⁵ isto I, str. 25

⁶ isto II, str. 30.

kojim se može doći do nacionalnog oslobođenja, poručujući svojim »praktičnijačkim« protivnicima:

»Ako mislite, da se slabiji mora samo prilagođavati jačjemu, čemu nam treba saborati, osim, da vi berete nadnevnicke i terpatne vaše terbuhe izdavajući narod? ... Razume se samo od sebe da narod, koj je oružjem, ili makar kako, samo ne svojom voljom izgubio svoju samostalnost, mora tu samostalnost oteti bajunetami i lumbardami, ako mu je otimač s dobra ne povrati.«⁷

A taj svoj poziv na vlastitu nacionalnu snagu Starčević na istom mjestu spaja s isticajem primjera Rumunja i Talijana, koje su u njihovoj borbi pomogli »bog i drugi narodi«, I Hrvati mogu, kao i Rumunji i Talijani, kao i Crnogorci, ako se budu borili za slobodu, naći saveznike i »pomoć tražiti proti razbojniku«.⁸

Pisanje pravaške štampe u vremenu od 1868 do 1871 uvelike se kreće oko primjene ovih teza. Starčević, a naročito Kvaternik, iz broja u broj analiziraju evropsku političku situaciju i očekuju novi evropski sukob, koji bi obuhvatio Austriju i koji bi se dao iskoristiti za njihove ciljeve. Razmatraju najrazličitije političke kombinacije oko rješavanja Hrvatske, a čak i govore o stvarima tako udaljenim kao što je »prevrat« u Španjolskoj; oni jasno izriču misao o potrebi podrške izvana, jer, kako Starčević kaže, »osim Francezah, nijedan se narod nije sam, bez tuđe pomoći oslobodio.«⁹ Te su misli ušle i u program pravaštva objavljen u »Hrvatskoj«, gdje se govori o izvanjskim okolnostima, koje će utjecati na položaj Hrvatske, a koje Starčević definira kao »rat, nesiguran mir, prijetnje Francuske, Rusije, Prajske proti Austriji i dosljedno proti Mađarom«.¹⁰

Poznato je, kako je i koliko Kvaternik radio na liniji te teze. Isto je tako poznato, kako je, poslije pogibije Kvaternikove, Starčević vrlo malo aktivno radio na ostvarenju svojih vanjsko-političkih kombinacija, koje su ostajale u suštini kabinetske, pa je Škerlić imao u neku ruku pravo, kad ih je nazvao »naivnim politiziranjem malovaroških političara, penzionisanih oficira i ratobornih rentjera, duboko posvećenih u tajne dvorove kabineta, koji znaju sve evropske „konštelacije“«.¹¹ Ali Škerlić nije vidio i drugi smisao ove kombinatorike. Stalno isticanje suprotnosti u evropskoj politici, nagovještavanje rata, koji se približava granicama habsburškog carstva, trebalo je da posluži i jačanju nacionalne svijesti, ulijevanju vjere u mogućnost skorog oslobođenja, a prema tome i mobilizaciji nacionalnih snaga. U prvom će broju »Hrvatske« za 1871 utemeljitelji pravaštva iskreno to i priznati, ustvrdivši da njihovo »vječno nagovještavanje predstojavše bure evropske« nije bilo samo opomena neprijateljima i »oruđe overšenja politike naše«, već i utjeha za one pristaše stranke, koji popuštaju »slaboći serca svoga« i koji bi stoga »mogli izgubiti moralnu snagu, bez koje ipak i najjednostavnije poduzeće zapeti mora.«¹²

⁷ Starčević, Pisma mađarolacah, str. 118

⁸ isto, str. 119.

⁹ Hervat I, 1868, str. 12.

¹⁰ Starčević, Izabrani spisi, str. 502.

¹¹ Srpski književni glasnik XXVIII, 1911, str. 141.

¹² Hervatska, 1871, br. 1, 1. I.

2.

Ističući korist kao prvo i jedino načelo, kojim se narodi odnosno njihove vlade¹³ u međunarodnim odnosima rukovode, Starčević i Kvaternik morali su se suprotstaviti iluzijama o Slavenstvu, koje su gajili nastavljači ilirske ideologije u Narodnoj stranci.

U vrijeme prije Sedana Starčević i Kvaternik (potonji poučen iskustvima svog boravka u Rusiji) jedino su u Francuskoj vidjeli onu snagu u evropskoj politici, koje se politika slaže s probitcima nacionalnog oslobođenja Hrvatske. Poslije pariskog mira, Napoleon III. značio je mnogo u evropskoj politici, a istjerivanje Austrije s Apeninskog poluotoka smatrao je svojim najvažnijim zadatkom. Godine 1859 je Austrija njegovim nastojanjem poražena kod Solferina, a njen je poraz omogućio akciju oko ujedinjenja Italije. Kasnije je Francuska povela diplomatsku aktivnost oko poljskog ustanka 1863 — u kojoj je nastojao da sudjeluje i Kvaternik —, zatim se pojavio i živ interes Francuske za rješavanje »istočnog pitanja«, a u razdoblju poslije Sadowe došlo je i do francusko-pruskih suprotnosti, koje su također, kako su pravaški ideolozi vjerovali, mogle dovesti do opće evropske konflagracije.

Drugi faktor evropske politike, koji bi po svom položaju, moći i interesu za rješavanje problema Podunavlja i Balkana, pogodio oslobodnju Hrvatske, činio im se u vrijeme prije Sedana premalo aktivnim. Poraz Rusije u Krimskom ratu, Kvaternikov boravak u Rusiji, rusifikatorska politika u Poljskoj i prijateljski stav ruskih careva prema habsburškoj dinastiji — bila su najznačajnija iskustva, koja su Starčević i Kvaternik imali s ruskom politikom. Oni su smatrali Rusiju premalo inicijativnom u rješavanju evropskih problema, njenu vanjsku politiku i diplomaciju osnovanom na zastarjelim načelima, a njenu unutrašnju politiku reakcionarnom i ugnjetačkom. Nesposobnost Rusije, da bude nosilac diplomatske, političke i oružane aktivnosti u Evropi, oni su izriječno dovodili u vezu s unutrašnjim slabostima, ističući, da je Rusija »gledom na pitanja: poljsko, baltičkih pokrajinah, malorusijsko i društvenog svog prevrata ujedno i obraniteljne naravi država.«¹⁴ Stoga su sve nade polagali u ofenzivniju, a u politici, po njihovu mišljenju, liberalniju Francusku Napoleona III. S toga su stajališta ocjenjivali i panslavističku propagandu u Hrvatskoj. Propaganda slavenske ideje ne samo da je, prema Kvaterniku i Starčeviću, smanjivala mogućnosti nacionalnog osvještavanja hrvatskih masa, koje da se može vršiti isključivo pod hrvatskim imenom, već je mogla plašiti evropske sile mogućnošću ruske penetracije u Podunavlje i na Balkan te prema tome stvarati neraspoloženje prema nacionalnom pokretu Hrvata u zapadnoevropskim političkim krugovima i jačati austrijske pozicije.¹⁵

¹³ Starčević je dobro razlikovao narode od njihovih vlada. Tako je na pr. već u članku iz 1861, raspravljajući o diplomaciji pisao: »Mi sudimo, da se narodi ne mogu tako zavadići, da se ne bi mogli bez rata podmiriti, te da rata nikada ne bi bilo, kad bi se oni tukli, koji ga zameću. O diplomatih i narodih naprama ratu sasvim potpisujemo hervatsku poslovicu: »Što telad zamute, goveda piju«. Stoga razlučujemo narode od njihovih pojeđinaca.« (Izabrani spisi, str. 136.)

¹⁴ Kvaternik, Politička razmatranja I, str. 76.

¹⁵ Gotovo istovetan stav prema panslavističkoj propagandi i aktivnosti imao je, što nije slučajno, i ruski demokrat Černiševski. U svom članku: »Nacionalna besmislica«, objavljenom u »Savremeniku« g. 1861 (dakle u vrijeme nastajanja pravaške

Slavenska im se ideja, dakle, činila ne samo oruđem za postizavanje ruskih ciljeva na jugoistoku Evrope, već i opravdanjem za postojanje habsburškog carstva. Pravaški se stav, revolucionaran u odnosu na to carstvo, nije mogao pomiriti s razvijanjem slavenske ideje, koja je u svojim političkim konsekvencijama vodila ili u panslavizam ili u austroslavizam.

Valja istaći, da je zapadnoevropska štampa, napose liberalna i demokratska, neprekidno upozoravala na »rusku opasnost« i osuđivala svaki pokret potlačenih naroda, koji bi se vezivao za reakcionarnu, apsolutističku Rusiju, te ni to nije moglo izbjeći Kvaterniku, koji je sam boravio na Zapadu, ni Starčeviću, koji je redovno pratio zapadnoevropsku štampu i na osnovu njena pisanja pravio svoje političke dedukcije.

Zato u »Hrvatskoj« i nalazimo ove retke, u kojima je jasno obilježen jedan od osnovnih uzroka pravaške negacije slavenske ideje i ruske panslavističke politike.

»Ovo je načelo *odlučujuće*: Europa će se uvijek urotiti protiv *svakoj slavskoj* težnji, koja se osniva na ruso-slavenštini, a podupirati će svaku misao slobode *pojedinih*, pače i *svih*, kao pojedinih, *narodnosti* slovinskih.«¹⁶

Osim toga, i Kvaternik i Starčević uočavali su i podvrgavali kritici ruski apsolutizam. Katolički orijentirani Kvaternik naročito je oštro osuđivao upotrebu vjerskih parola u ruskoj vanjskoj politici, njeno isključivo oslanjanje na pravoslavlje, a Starčević je uz konzervativnost ruske vanjske politike kritizirao i despotski, apsolutistički karakter unutrašnjeg uređenja Rusije, napose ističući pomanjkanje građanskih sloboda. Učinio je to naročito u svom članku »Rusija«, objavljenom u »Hrvatskoj« 1871. Osobito je značajno, što je u tom članku jasno uočavao vezu između ruskoga političkog apsolutizma i feudalnih odnosa u ekonomici zemlje. On je smatrao, da se apsolutizam (»despotizam prestolja«) može održati samo uz feudalne odnose (»despotizam plemstva«), te je vjerovao, da poslije ukidanja ovih (a oni su 1861 ukinuti) mora pasti i apsolutizam, jer »u tom društvenom stanju naroda, ne ima sile, ne ima snage, koja bi mogla despotizam obraniti, tu nije druge nego ili dati narodu slobodu, ili čekati, da si on sam dade slobodu i još više.«¹⁷

Na ocjenu ruske politike znatno je utjecao i stav ruske vlade prema Poljacima. Surovo ugušeni poljski ustanak 1863. i rusifikatorska politika u slavenskoj zemlji jasno su pokazivali naličje panslavizma. To nisu u Hrvatskoj uočavali samo pravaši. Postupci Rusije u Poljskoj izazivali su negodovanje i u narodnjačkim krugovima, s tom razlikom, što oni na tim iskustvima nisu gradili svoju političku koncepciju. Dok je za narodnjake Rusija bila i ostajala velikom i snažnom slavenskom zemljom, koja samim svojim postojanjem može

oslobodilačke koncepcije), on je istupio protiv ruskih panslavista, ističući, kako njihova propaganda zapravo pogoršava međunarodno-politički položaj Južnih Slavena, jer mobilizira zapadni svijet protiv njihovih oslobodilačkih težnji, a kad bi i došlo do rata za njihovo oslobođenje, i taj bi bio štetan i bez izgleda za uspjeh, jer bi »oboružao protiv oslobođenja Slavena sve zapadne sile.« Usto je on pozdravljao opadanje panslavističkih raspoloženja u Hrvatskoj i Srbiji i izražavao zadovoljstvo, što se Južni Slaveni više ne brinu toliko, »kakva je narodnost neke države, već samo o tome, je li za njih povoljan savez s tom državom...« (N. Černyševskij, Polnoe sobranie sočinjenij, t. VIII, Spb. 1906, str. 328—331.)

¹⁶ Hrvatska I, 1869 str. 12.

¹⁷ Hrvatska, 1871, br. 33, 13. VIII.

djelovati na *jačanje nacionalne, slavenske svijesti* Hrvata i pomagati njihova poduzeća na području prosvjete i kulture, dotle je za pravaše Rusija bila i ostajala aktivnom snagom evropske politike, koja bi mogla u pozitivnom ili negativnom smislu utjecati na potpuno *oslobođenje* Hrvata. Kao takvu su je pravaši i prosuđivali, a prosuđujući je tako, nisu mogli da ne uzimaju u obzir njeno držanje prema slavenskom narodu, koji je potpao pod njenu vlast.

Pristalica federativnog udruživanja balkar.sko-podunavskih zemalja¹⁸ — Starčević, nije mogao biti i pristalicom slavenske federacije, koje mu je slika upravo zbog poljskih iskustava izgledala vrlo neprivlačnom. Slavenska federacija značila je za Starčevića skup saveznih država, koje bi se smatrale »samim ruskim ađutanturama ili kapularijama«, koje bi bile podvrgnute rusifikaciji i protiv kojih bi se podigao čitav zapadni svijet.¹⁹

Osuđujući rusku politiku, ni Kvaternik ni Starčević (osobito potonji) nisu osuđivali ruski narod. Razmatrajući opasnosti, koje bi prijetile Rusiji u ratu, i ističući njenu pogibeljnu situaciju, Starčević jasno kaže:

»Da narod ruski ne bi morao činiti pokoru za grehe svoje vlade, mi bi se nada tim stanjem radovali. Nu mi smo, kako neprijatelji svih zlih vladah, tako prijatelji svih narodah.«²⁰

Zbog takvog je osnovnog stava »Hrvatska« 1869 kritizirala pisanje novosadske »Zastave«, u kojoj se Rusima oduzimalo »zvanje čovjeka«, a 1871 pretjerani gnjev Bugara, izazvan postupcima Rusije u pitanju carigradske patrijaršije. Upravo je u posljednjem članku došao do izražaja stav pravaštva prema ruskoj vladi s jedne strane, a prema ruskom narodu i njegovim potencijalnim revolucionarnim snagama s druge strane.

»Onaj je gnev Bulgarah sasvim pravedan ukoliko udara na vladu Rusah; nepravedan je, netemeljit, sramotan je ukoliko se proteže na ruski narod. Ruski narod življaše u pregorkih okolnosti. On moradijaše ispiti mnogu čemernu čašu. On ih ispi i živ ostade, a na njegovu mestu bio bi mnogi narod propao. Onaj narod dobi još i naj-

¹⁸ U svom programatskom članku: »Stranke u Hrvatskoj« izložio je Starčević svoj maksimalni program — a taj je bio stvaranje balkansko-podunavske konfederacije zemalja, nezavisnih od spleta velesila — bilo Rusije, bilo Engleske i Francuske. Predviđajući nestanak Turske s balkanskog prostora, Starčević traži u tom članku lijek protiv spleta, koje bi posijale razdor u času raspada Turske. On ga nalazi u savezništvu osam naroda jugoistočne Evrope: Rumunja, Mađara, Slovaka, Rusina, Grka, Bugara, Albanaca (Skipetara) i Hrvata (pod hrvatskim imenom Starčević razumijeva i Srbe i Slovence). Ovo bi ujedinjenje, zasnovano na načelu jednakosti po uzoru na Švicarsku, bilo privlačan primjer i za druge nove članove, a kohezija, postignuta ravnopravnošću, učvrstila bi i njihovu obrambenu moć protiv napadača izvana. Svoj ideal Starčević crta zanosnim bojama:

»Pervi i najsigurniji, možda jedini lek bio bi taj, da svih osam narodah načini jednu državu. Ime, oblik te države ne spadaju na stvar. To jedinstvo ne može se ni pomisliti drugačije nego na temelju potpune jednakosti svih ovih narodah. Ta bi država imala dosta snage za braniti svoju samostalnost i neodvisnost proti svakomu, ona ne bi imala snage za navaliti na budi koga... Koji narodi, koja zemlja, koja mora, koje reke! Lepše domovine na svijetu ne ima. Ako koja narodnost ne ima snagu života, ona bi se rastočila mirnim, naravskim putem, ostale narodnosti napredovale bi i sestriale se, dok možda s vremenom na ovoj celoj zemlji ne postane jedinstvo i narodnosti.« Hrvatski II, 1868. str. 101—102.

¹⁹ Starčević, Bi li k slavstvu ili ka hrvatstvu, Zagreb 1867. str. 17.

²⁰ Hrvatski V, 1869, str. 282.

zadnju, najpogibelniju čašu, i ta je: barbarska kerv, koja ga truje i rastače. On pije i tu čašu; pijuć ju terpi, gine; nu on će i nju ispiti i živ ostati.

Da ne bi ništa slavna imao u svojoj prošlosti, ruski narod rodiv jednoga Bakunjinina, muža koj svakomu slobodniku može dostojno uz nogu stati, da velimo, ruski narod ne bi ništa slavna, ništa zaslužna, ništa veličanstvena u svojoj povijesti imao, on se je kroz svojega Bakunjinina pobratio i sa svimi napredujućimi narodima. Bakunjin ima na tisuće drugova Rusah, koji nastoje oko preporođenja svojega naroda i time oko preporođenja i usrećenja svih narodah.

Dakle merzimo, prezirimo, psujmo rusku vladu i Ruse, koji joj služe za oruđe i gnjusno podnožje; nu štujmo, ljubimo, pomagajmo, koliko možemo nedužni a nesrećni narod ruski i njegove prave sinove.

Svi su narodi braća i imadu se pobratiti. Kervnici narodah zavadiše narode. Neprijateljstvom narodah koriste se samo kervnici njihovi. Muževi napretka neka uče narode na dobro, pa će narodi slediti nauk i stazu k dobruz mnogo lakše nego li dosada slede neuk i stazu na zlo.«²¹

Spominjanje Bakunjinova imena nije ovdje slučajno. Kao pristalice nacionalno-revolucionarne koncepcije nacionalnoga oslobođenja, morali su pravaški vođe u Bakunjinu vidjeti ličnost, koja ih je mogla oduševiti. Kvaternik je i sam dolazio u dodir s krugom oko Bakunjinina,²² a to je našlo odjeka i u Starčevićevu pozivanju na Poljačke, Bakunjinina, Hercena, češkog emigrantskog političara Friča i Kvaternika, kao na ljude, »koji nastoje o sreći i slobodi svoje domovine.«²³ Usto je Starčević vjercvao, da promjene u Rusiji mogu ovu učiniti utjecajnijom u evropskoj politici i naprednijom u njezinu unutarnjem uređenju, a do tih promjena, smatrao je, može doći samo na radikalni način. Poslije takvih promjena Rusija može povesti drugu politiku.

»Do danas Rusija — piše Starčević — nije mogla drugačije pomoći si, u njoj bo o narodnoj politici, kako stvari stoje, dotle ne može biti govora, dok ili »bradat Rus ne sedne na prestolje«, kakono reče Napoleon I., ili dok Rusi ne budu imali Francesku godinu 1789.«²⁴

Rusi treba da se otresu njemačkog utjecaja u svojoj diplomaciji (bradati Rus na prijestolju!) ili da provedu revoluciju. U tom slučaju oni bi mogli postati aktivnom snagom evropske politike, a time koristiti i hrvatskim ciljevima.

Takvu su snažnu Rusiju, koja bi mogla utjecati na oslobođenje naroda Podunavlja i Balkana, pravaši uvijek priželjkivali. U mnogim se pravaškim vanjsko političkim kombinacijama spominjala Rusija, kao zemlja, koja, kao i Francuska, leži »iza leđa neprijatelju«. Kvaternik je i poslije povratka iz Rusije smatrao, da se na nju treba obazirati, a u svojoj promemoriji princu Jêromu Napoleonu. ističe kao rezervu sistem »hrvatsko-slovensko-ruske politike« u slučaju, da Francuska ne shvati značenje Hrvatske za ostvarenje svojih interesa.²⁵

²¹ Hrvatska, 1871, br. 5, 29. I.

²² Drugo progonstvo Eugena Kvaternika, Zagreb 1907, str. 52

²³ Bi li k slavstvu ili ka hrvatstvu, str. 16.

²⁴ Hrvatska II, 1869, str. 283.

²⁵ E. Kvaternik, Promemorija princu Jêromeu Napoleonu, Zagreb 1936, str. 42. 64.

I Starčević je također u nekoliko navrata već u šezdesetim godinama gledao u Rusiji prirodnu saveznicu Hrvata. Isticao je, da je spreman pregovarati sa svakim osim Austrije, pa tako i s Rusijom, a u svom saborskom govoru 27. I. 1866 prijetio se Austriji, da će Hrvati otkazati svoje sudjelovanje u austro-ruskom sukobu, jer pozivati Hrvate, da brane Austriju od Rusije, značilo bi »pozvati čovjeka, koji je u verigah, neka si sam svoje verige učvršćuje.«²⁶

Isticanje potencijalne uloge Rusije u evropskom zbivanju doći će naročito do izražaja poslije francusko-pruskog rata 1871 i pada Napoleonida. »Hrvatska« će u to vrijeme neprestano žaliti, što Rusija vodi pogrešnu politiku, i nadati se, da će na ovaj ili onaj način doći u njoj do promjena. Napose će ukazivati na potrebu sklapanja rusko-francuskog saveza, koji bi stao na put Bismarcku. U isto će se vrijeme pozivati na prijašnju Kvaternikovu tvrdnju, da je Hrvatima, u slučaju poraza Francuske u ratu s Pruskom, »stupati s Rusijom bezuvetno«,²⁷ a Česima će izravno preporučivati, da se orijentiraju prema Rusiji, jer, »dok se Francuska ne oporavi, njima drugi put ne preostaje do česko-ruske politike...«²⁸

U svom članku: »Rusija« Starčević će ostati vjeran osudi ruskog apsolutizma i vanjske politike, ali će izreći i nadu u promjene u Rusiji. On će u tom članku dokazivati, kako religiozne parole u službi ruske vanjske politike ne mogu donijeti nikakvih koristi, i nasuprot njima isticat će ekonomske koristi za Rusiju od saveza s balkanskim narodima, a napose s Hrvatima i Bugarima. U svom će članku govoriti, kako su »more i Dunaj... dve glavne ceste za rusko tergovanje«, a »to su interesi novčani, najpraktičniji.« Vjerskom propagandom Rusija na Balkanu ne će ništa postići, jer »samom verom, čistom, bez primese koristi, moći je i u veliko ljude zaneti«, ali ta »zanešenost ne traje dugo, čoveka bo potrebe i koristi ovoga života naskoro svladaju«. Stoga Starčević poručuje Rusiji da se odrekne pravoslavnog ekskluzivizma i izriče nadu, da će načelo koristi prevladati u njenoj vanjskoj politici:

»Dakle na mesto raditi u vetar za misao, neka Rusija radi na korist za stvar: pustiv veru svaku s mirom, neka radi za oslobođenje, za sreću narodah.«²⁹

U kasnijim brojevima »Hrvatske« 1871 došla je i u sitnijim vijestima do izražaja ta vjera u promjene, koje bi se mogle zbiti u ruskoj vanjskoj politici. Tako te novine s radošću primaju vijesti o istupanjima generala Rostislava Fadejeva, koji je od 1869 dalje naviještao neminovnost sukoba Rusije s Njemačkom i Austrijom, te preporučivao ruskim vladajućim krugovima, da pridobiju za se austrijske Slavene, jer o njima ovisi i sudbina Rusije. Buđenjem Rusije smatrat će se i jačanje djelatnosti ruskih panslavista oko slavenskih komiteta i aktivnost reakcionarnoga ruskog nacionaliste Mihaila Katkova, a ponekad će se čak izrijekom nagoviještavati mogućnost rusko-pruskog rata.

Usporedo s praćenjem pojava, koje bi mogle govoriti o promjenama u ruskoj vanjskoj politici, pratila je »Hrvatska« i pojave u unutrašnjem razvitku Rusije. Tako piše o studentskim manifestacijama u Petrogradu i tom prilikom

²⁶ Izabrani spisi, str. 92—93.

²⁷ Hrvatska 1871, br. 15. 9. IV.

²⁸ Isto, br. 21, 21. V.

²⁹ Isto, br. 33, 13. VIII.

³⁰ Hrvatska, 1871, br. 14, 2. IV.

izriče vjeru, da bi »mogao genij ruskoga naroda proslaviti sebe i slovinstvo«, kad bi Rusi prihvatili »duh slobode i bratinstva«. Na drugom se mjestu govori o razvitku ruske literature, a u jednoj se vijesti sa simpatijama piše o revolucionaru Nečajevu, koji se u emigraciji družio s »Bakunjinom, odličnim i revnim članom međunarodnoga radničkoga društva.«³¹

Pravaše će dakle interesirati sve one snage, koje bi mogle dovesti do promjene ruske politike. Oni će posvećivati svoju pažnju i konzervativcima tipa Fadejeva, za koje vjeruju, da bi mogli povesti takvu politiku, koja bi odgovarala interesima oslobođenja Hrvatske (t.j. antiaustrijsku), kao i revolucionarnim snagama u Rusiji, koje bi mogle dovesti do »ruske 1789.«, a to za Starčevića znači stvaranje nove Rusije, koja bi »kao znamenita država živela i s vremenom orijaški napredovala.«³²

Kad su se u rujnu 1878 pojavili na Sušaku prvi brojevi »Slobode« i time otvoreno novo razdoblje u razvitku Stranke prava, izmijenila se bila već u mnogočem ne samo društveno-politička slika Hrvatske, već i konstelacija snaga u Evropi. Pravaštvo se, poslije krize koju je izazvala Rakovica, a na osnovu socijalnog vrenja prouzrokovanu agrarnom krizom i političke situacije poslije revizije nagodbe 1873, u to vrijeme počelo regenerirati i osposobljavati za novu političku borbu. U evropskoj politici došlo je u to vrijeme zastoja u pravaškoj djelatnosti također do znatnijih promjena. Poslije poraza kod Sedana, sada se mjesto Francuske pojavio nov potencijalni protivnik Bismarcka i Austrije. Rusija je najprije 1876 dobrovoljačkom intervencijom u srpsko-turskom ratu, a zatim 1877 i izravnim stupanjem u rat s Turskom, koji je doveo do oslobođenja Bugarske, postala u očima promatrača iz Hrvatske aktivnom snagom evropske politike, a njezina je aktivnost na Balkanu ugrožavala austrijske interese na tom području. Ekonomske suprotnosti Njemačke i Rusije počele su se manifestirati i u štampi. Promatraču sa strane moglo se na mahove činiti, da će među tim zemljama u najkraće vrijeme doći do sukoba; da Austriju, stiješnjenu između Bismarcka i Rusije, očekuje rasap — i to se moglo vrlo lako povjerovati. Sukob Austrije i Rusije ili podjela Austrije između Bismarcka i Aleksandra II. izgledali su u početku osamdesetih godina vrlo vjerojatni. Rusko-turski rat 1877, koji je Rusija vodila pod parolama oslobođenja Slavenstva, snažno je odjeknuo gotovo u svim krugovima tadašnje Hrvatske. Ruske trupe u Bugarskoj pozdravljane su kao vjesnici oslobođenja Hrvatske. To raspoloženje brzo su morali prihvatiti i pravaši, ako su htjeli u naročito povoljnoj unutrašnjoj situaciji ponovo uspostaviti vezu s građanskim masama.³³ Potreban je bio samo taktički zaokret sa Starčevićeve strane. Taj je zaokret Starčević i učinio. Za to mu nije trebalo da mijenja »bitnost svoga programa«, već samo, kako kaže Politeo, »taktičnu stranu svoje politike.«³⁴ Mjesto Napoleona III. zauzela je u njegovoj oslobodilačkoj koncepciji carska Rusija s Aleksandrom II., oslobodiocem Bugara.

³¹ Isto, br. 32, 6. VIII.

³² Isto, br. 33, 13. VIII.

³³ Da je prijašnji stav pravaša prema Rusiji u prilikama općeg oduševljenja za rusku akciju na Balkanu bio neodrživ, potpuno je jasno. Kad je na pr. Hinković na jednom mitingu htio »udarati na Rusiju«, slijedeći prijašnje Starčevićeve stavove, bio je prekinut »burom negodovanja« i nije uspio dovršiti svoj govor (Folnegović u »Hrvatskoj«, 1902, br. 254).

³⁴ Dinko Politeo, Rački i Starčević. Prava hrvatska misao I, 1903, str. 82.

4.

Taj je taktički zaokret Starčević izvršio postepeno. Još 1876, u svom odgovoru Ivanu Krajaču,³⁵ objavljenom tek poslije njegove smrti, osuđivao je rusku intervenciju na Balkanu i pripisivao je potrebama unutrašnje ruske politike i rješavanja unutrašnjih socijalnih i političkih problema.³⁶ A dvije godine kasnije, on se u svojoj brošuri: »Na čemu smo?« prijeti Austriji mogućnošću orijentacije Hrvata prema Rusiji, jer da je Rusija »zaslužila i dobila priklonost u Istoku i susjedstvu.«³⁷

U prvim brojevima »Slobode« označena je već i njezina nova orijentacija,³⁸ a što je vrijeme više odmicalo, to su se više u njoj isticale ruske zasluge za oslobođenje Bugarske i pratili ruski diplomatski manevri. U travnju 1879 Starčević objavljuje u njoj seriju članaka, koje uskoro prešampava u posebnoj brošuri pod naslovom: »Ruski odnošaji«, a upravo oni i otvaraju novu etapu u Starčevićevoj taktici.

Osnovna misao »Ruskih odnošaja« je ova: Uza sve svoje nedostatke, Rusija je snažna zemlja, kojoj pripada inicijativa u evropskoj politici, a naročito u rješavanju »istočnog pitanja«. Ona je oslobodila Bugarsku, ali ne može ostati samo na tome, već mora slijediti tobožnju oporuku Petra I., zauzeti Carigrad i uništiti Austriju. Zapadna Evropa nije riješila »istočno pitanje« na jedini mogući način — oslobođenjem balkanskih naroda. Ona to ne može učiniti ni sada. Prema tome, »narodi Istoka izvan Rusije ne poznaju prijatelja.«³⁹

Starčevići »Ruski odnošaji« odredili su novu vanjsko-političku orijentaciju stranke za cijeli slijedeći decenij. Slavljenje Rusije kao moguće osloboditeljice Hrvatske ili kao snage, koja tome oslobođenju može koristiti, stalan je motiv pravaške propagande u osamdesetim godinama. Svaki korak ruskih vladajućih krugova i ruske diplomacije, koji bi mogao značiti produbljivanje suprotnosti između Rusije s jedne i Austrije ili Njemačke s druge strane, dočekuje pravaška štampa s oduševljenjem. Tako, na pr., daje velik publicitet protunjemačkim izjavama generala Skobeleva, koji je zbog svojih govora u Parizu postao pravim slavjenikom pravaške omladine. Naročitu pažnju posvećuje »Sloboda«, a zatim njena nasljednica »Hrvatska«, djelovanju ruske nacionalističke desnice na čelu s Ivanom Aksakovom i Mihajlom Katkovom,

³⁵ Istočno pitanje, Zagreb 1899, str. 45.

³⁶ Rusija vojuje, kaže Starčević, »također za zabavljati i od razmišljanja o svomemu stanju odbijati domaće pučanstvo.« I dalje: »U ruskom je pučanstvu samo verski fanatizam; on dobro služi višim krugovom, tuđim ili potuđinčanim, za kroz rate žilu puštiti ter ga izvanjskim stvarmi obmanjivati.« (Istočno pitanje, str. 4, 7). Zanimljivo je istaći, da je slično ocjenjivao rusku politiku i Engels. God. 1875 ukazivao je na mogućnost rješavanja ruske unutrašnje krize: »Ova revolucija se približava sigurnim korakom. Samo dva događaja mogla bi je za duže vremena odgoditi: sretan ishod rata s Turskom ili s Austrijom...« (K. Marks i F. Engels, Izabrana dela II, Kultura 1950, str. 54).

³⁷ Na čemu smo? Zagreb 1878, str. 23.

³⁸ »Prema srodnikom našim u slovjenском svijetu gojit ćemo ljubav i prijateljstvo, živo zagovarajući njihove interese, nu ne ćemo opet oka zatisnuti, ako zabluda koga brata nesretnika zavede u tabor našim interesom protivan. Svaku pako nevjeru i svako nebratstvo bilo s ove bilo s one strane žigosat ćemo nemilosrdice.« (Što hoćemo? Sloboda 1878, br. 1, 1. IX.)

³⁹ Ruski odnošaji, Sušak 1879, str. 27.

koja je propovijedala energičan obračun s Nijemcima u samoj Rusiji (a ti su bili vrlo utjecajni u ruskoj diplomaciji) i nepomirljiv stav prema Bismarcku i Austriji. Ta se štampa zalaže i za francusko-ruski savez te pozdravlja i najmanji korak, koji bi mogao voditi njegovu sklapanju. S druge strane, svako približavanje ruske diplomacije Njemačkoj izaziva u to vrijeme negodovanje pravaške publicistike (dolazak Giersa u ministarstvo vanjskih poslova, Vili-mova posjeta Petrogradu i t. d.).

Kako je sukob između Rusije i Austrije mogao izbiti na području Balkana, pravaši su u to vrijeme zainteresirani u prvom redu za situaciju na tom području. »Sloboda« prati s naročitom simpatijom za Bugarsku unutrašnji i vanj-skopolitički razvitak te zemlje sve do njena izdvajanja iz ruske utjecajne sfere 1886. Ona iščekuje novi balkanski sukob u povodu ustanka u Krivošijama 1882 i intervenciju velikih sila za srpsko-bugarskog rata 1885, a naročito značenje pridaje događajima, koji je izazvalo ujedinjenje Bugarske s Istočnom Rumelijom 1885., i 1886.

Dosljedna tom svom stavu, pravaška štampa poklanja svoje simpatije svakom rusofilskom i Austriji neprijateljskom režimu na Balkanu, kao Bugarskoj do 1886 i Crnoj Gori, a upravo s tog stajališta osuđuje Obrenovićevu Srbiju od časa, kad se ona ekonomski, a zatim i politički orijentirala na Austro-Ugarsku.

5.

Sa stajališta koristi za probitke nacionalnog oslobođenja Hrvatske promatra Starčević, a s njime i pravaška publicistika, unutrašnja zbivanja u Rusiji tih godina. Pristaše Stranke prava žele u to vrijeme da prije svega vide snažnu Rusiju, koja bi mogla biti nosiocem inicijative u međunarodnoj politici i podnijeti i veći oružani sukob. Stoga su oni morali osuđivati sve unutrašnje snage u Rusiji, koje bi mogle utjecati na njezino slabljenje. Među takve »domaće neprijatelje« Rusije Starčević je ubrajao u svojim »Ruskim odnošajima« »njezino financijsko stanje, Poljake i nihiliste«⁴⁰ i tim pitanjima posvećivao također svoje članke. Odatle i osuda svakog poljskog pokreta, koji bi išao za nezavisnošću i samostalnošću, i zato, prema Starčeviću, koristio Bismarcku.⁴¹ Dakako da su i ruski teroristi, kojima se bavila čitava evropska štampa s kraja sedamdesetih i početka osamdesetih godina, morali stajati u prvom planu Starčevićevih razmatranja. Oni su značili za Starčevića ili jedan od izvora potencijalne ruske slabosti, te su stoga predstavljali i opasnost za njegovu političku koncepciju, ili su pak mogli postati onom snagom, koja će skrenuti Rusiju s puta apsolutističke vladavine i dovesti do stvaranja nove, konstitucionalno-demokratske, prema Starčeviću narodne, Rusije i time je iznutra ojačati. Osuđujući još otprije ruski apsolutizam i despotske metode vladavine, Starčević je bio više sklon da u ruskim teroristima vidi vjesnike

⁴⁰ Ruski odnošaji, str. 11—12.

⁴¹ Isp. Starčevićevu raspravu »Rusi, Poljaci i Nemci« (Sloboda, 1880, br. 33—88), u kojoj opravdava postupke ruskog carizma prema Poljacima i zalaže se za priklanjanje Poljaka Rusiji.

novog doba, a ukidanje apsolutističkih i policijskih metoda upravljanja zemljom smatrao je jedinom mogućnošću, da se stane na put terorističkoj djelatnosti.

Svoje simpatije prema ruskim revolucionarima izrekao je u nizu svojih članaka. On je još u svojoj brošuri: »Na čemu smo« (1878) izrazio divljenje za ruski revolucionarni pokret u jednom pasusu, u kojem su sažete i sve njegove kasnije izjave:

»Prosvetljeni Rusi, poznavalci Europe i staležah, u seljaninu traže budućnost, snagu, veličanstvo: pojavljenje koje se još pokazalo samo kod starinskih Rimljanah... Glavni nezadovoljnici, »urotnici«, »nihiliste« Rusije, najodličniji su muži po staležu, po imetku i po znanju, njihovo rovanje mora prestati, i postati najčistijim i najzakonijim otadžbeništvom, dok im se dopusti javne poslove raspravljati slobodnije i javno, a to vreme nije daleko.«⁴²

Istu tu misao izrekao je Starčević i u »Ruskim odnošajima«, govoreći o ruskim teroristima kao o borcima za »slobodu i jednakost«, kojima u uvjetima, kad je nemoguće bilo kakvo javno djelovanje, ne preostaje ništa drugo nego da se late oružja. Stoga je on, kad je na ubijstvo Aleksandra II. u ožujku 1881 njegov nasljednik odgovorio manifestom, u kojemu je navijestio surovo istrebljivanje revolucionara, oštro žigosao taj čin, smatrajući, da on zaustavlja razvitak Rusije i time je slabi. U članku, napisanom povodom manifesta Aleksandra III., Starčević, razočaran što terorističke akcije nisu dovele do željenih demokratskih sloboda, žigoše reakcionarne metode careve riječima punim mržnje i prezira:

»Zvati, poticati narod proti njegovim najplemenitijim sinovom i najvećim dobročiniteljima, koji možda prevareni u sredstvih, žertvuju se za najsvetiju stvar celoga naroda:

U herđi koju izjednačuje samo slepa besnoća, zatorom kervoločnim groziti se svim boljim, pravim, ovim života, hvale i nadarja vrednim sinovom domovine:

Pa u svemu tomu očekivati pomoć od bga i otadžbenikah ruskih! Rimski Kaligula davio je, progonio je, pretio se; nu nije gerdio svoje bogove, nije se rugao narodu kojega sinom i tlačiteljem bijaše!»

A razmatrajući dalje manifest, Starčević, koji se inače nije slagao s terorističkim metodama ruskih revolucionara, dolazi još jednom do zaključka o opravdanosti nasilnoga svrgavanja carskog režima:

»Dosada smo mi u Rusiji vidili samo pokret, samo slobodoumnu struju, koja u mladoj i čiljoj žestini, u plemenitoj zanešenosti, može mimogred i zla učiniti što se dade razumeti ako ne i opravdati. Sada vidimo u Rusiji pravi prevrat koj ima sve uвете korenitih promenah u deržavi: na jednoj strani svest i odlučna volja za popraviti stanje naroda; na drugoj strani opsenjena tvrdoglava samovolja za uzdržati opstojnosti koje ništo ne preporučuje i nikakva sila ne može obraniti. U takvih opstojnosti jednu stranku vode nečiste, drugu plemenite strasti, nijednu ne vodi zakon, on bo za nj ne mari, jer ju on, pravi, odsuđuje, a ona ga prezire, jer nije pravi onaj koj ona za takov izdaje. Jedna stranka neće, druga ne može uspešno služiti se pristoj-

⁴² Na čemu smo, Zagreb 1878, str. 22.

nimi sredstvi. Tu se s jedne strane više na buntovnike i zločince, s druge vapije se na tlačitelje i na kervoloke, i uvek bog pristaje uz stranku naroda.«⁴³

Dalek od panslavističke idealizacije velike slavenske Rusije, Starčević je u ovim poletnim godinama Stranke prava svojim autoritetom stvorio ne samo mogućnost proučavanja prilika u Rusiji i njene kulture, već je otvorio stranice svojeg organa i neprikrivenom iskazivanju simpatija za ruski demokratski i revolucionarni pokret.⁴⁴

6.

Međutim, upravo je pravaško računanje na vanjske sile, na evropski sukob, na Rusiju u osamdesetim godinama, velikim dijelom slabilo udarnu snagu stranke. Što je Khuenov teror u to vrijeme više rastao, to je pravaštvo bilo više sklono iščekivanju oslobođenja uz pomoć vanjskih snaga. Ta je vjera s jedne strane mogla pružiti generaciji osmadesetih godina smjelost, o kojoj je s divljenjem pisao Milan Marjanović,⁴⁵ i optimizam, koji je Starčević izrazio u svom intervjuu Gustavu Eimu,⁴⁶ ali je s druge strane razoružavala unutrašnje snage hrvatskog građanstva i seljaštva.

Slabosti takve orijentacije pokazao je sabor 1885, na kojemu su se redale s jedne strane prijetnje pobunom i ustankom, ali se s druge strane sve svodilo na iščekivanje »strašne oluje«, u kojoj Rusija treba da odigra glavnu ulogu, i »čuvanja krvi« vlastitih, u to vrijeme revolucioniziranih masa.⁴⁷ U vrijeme bugarske krize, Erazmo Barčić, jedan od nosilaca takve pravaške linije, otvo-

⁴³ Sloboda, 1881. br. 59. od 18. III.

⁴⁴ O tim simpatijama usp.: A. Flaker, O pravaškom radikalizmu 80-tih godina XIX. stoljeća; HZ, VII, 1954. — Časopis »Svijetlo«, Zbornik radova Filozofskog fakulteta, II, 1954. — Hrvatski Bazarovi i Neždanovi, isto III, 1955.

⁴⁵ »Smelost, kojom su pravaši osamdesetih godina javno, u novinstvu i hrvatskom saboru, ispovedali svoju neveru Austrougarskoj i svoju veru u skore promene koje će doći izvana, nama se i danas čini skoro nepojmljivom: ta bilo je to u srcu dualizmom učvršćene velike sile, države uređene, sa jakom vojskom, administracijom i policijom, za vlade jedne stare svetske dinastije, strogo legitimističke, apsolutističke i reakcionarne.« (Javnost 1936, str. 542.)

⁴⁶ »Znate li, da pod našimi lugovi bijesni i grmi u utrobi zemlje? Ota unutrašnja bura, koja naše domove stvara ruševinami, najavlja nam skori dolazak velikoga onoga časka, kad će se riješiti balkansko pitanje! Narod hrvatski je jedan narod, on će u tom pitanju imati prvu ulogu, a taj čas naći će ga proniknuta jednom mišlju. Mi se ne zanašamo, mi ćemo sve to dočekati. Pamтите ono što cijeli narod opravdano hoće, ono i dostigne! A mi smo članom velikog slavenskog roda, komu pripada budućnost, kao što sadašnjost pripada germanskom plemenu, a oko nas ozivlju nam se slavenski glasovi; mi smo sa svih stranah okruženi prijatelji, pa kraj tako sretnog zemljopisnog položaja, kraj znamenitosti našeg naroda za habsburšku monarkiju, da, za cijelu Evropu, kraj silne i neodoljive narodne svijesti našega naroda, kraj njegove odlučnosti prolići i zadnju kaplju krvi, žrtvovati i zadnju hrvatsku kolibu za slobodu, za narodnost, ter za svoj državni život — kako da kraj svih tih opstojnostih klonemo, kako da kraj tih opstojnostih zdvajamo, ta onda bismo zaboravili na neumrle riječi pjesnika: »što ne izdasmu, to nije nikada izgubljeno.« (Sloboda 1884, br. 236, 16. X.)

⁴⁷ Usp. Barčićeve saborske govore u »Slobodi« 1885, br. 15, 102, 114. — Usp. i Flaker, O pravaškom radikalizmu.

reno će izreći i svoju vjeru u oslobođenje od strane Rusije. On će tada izgovoriti poznate riječi prijjetnje o »kozačkom kopitu« i mogućnost oslobođenja Hrvatske povezati s mogućnošću ratnog sukoba između Austrije i Rusije:

»Jer, gospodo, neka Mađžari, neka vis. kr. zemaljska vlada slobodno podržava pooštreno ovo stanje u Hrvatskoj, ali neka dobro pamte da će onaj čas, preuzvišeni gospodine, kad bude prvo kopito kozačkog konja udarilo na bečkom pločniku, kucnuti čas slobode slavenskih plemena, a Hrvatska će slobodnom i nezavisnom uskrsnuti na razvalinah toga protunarodnog političkog konglomerata.«⁴⁸

Ali to su bile iluzije. Rusija ne samo da nije zagazila u sukob s Austrijom, već je postepeno prepuštala svoje pozicije na Balkanu njemačkom i austrijskom kapitalu, najprije u Srbiji, a zatim u Bugarskoj. Naročito su se te iluzije razotkrile poslije povlačenja Rusije iz Bugarske. Vjerujući u sposobnost ruske diplomacije, Starčević je još neko vrijeme mislio, da se radi samo o privremenom uzmaku, ali je najzad napustio i tu nadu. Rusija se na Balkanu povlačila, i Starčević je uskoro počeo optuživati Aleksandra III. za mlitavu i nedosljednu politiku. Još 1887 Barčić izjavljuje u saboru, da je »evropejska konstelacija« povoljna za Hrvatsku, misleći vjerojatno na neke ruske diplomatske poteze,⁴⁹ ali već u travnju iste godine Starčević u jednom od svojih uvodnika ističe slabosti ruske vanjske politike, koje pripisuje ponovo utjecaju Nijemaca.⁵⁰ Još će on povjerovati u akciju Katkova i njegove grupe, još će pozvati Rusiju na intervenciju u balkanskim pitanjima, ali će se 1888 svom snagom svoje temperamentne publicistike oboriti na mlitavost Aleksandra III. u rješavanju bugarskog pitanja. Rusija Aleksandra III., kaže Starčević, »nikada ništa neopravi, nego se samo smehu i sramoti svojih protivnika, a svojoj škodi, svom narodu poniženju, bez nužde i koristi izlaže«, ona samo »škljoca zubi u vetar«.⁵¹ Rusku politiku on sada smatra »čerčkanjem i čavrljanjem«,⁵² a prilikom posjete njemačkog cara naziva Rusiju »verstom nemačke pokrajine, koju Prajska upravlja.«⁵³ U isto vrijeme Starčević ponovo osuđuje i rusku unutrašnju politiku. Kritizirajući u »Jubilejima« Strossmayerovu koncepciju ujedinjenja crkava, koja je i u Rusiji imala svoje protagoniste (Vladimir Solovjev), Starčević daje uz to još jednom i svoju kritiku reakcionarne politike ruskog apsolutizma i ističe potrebu revolucionarnih promjena u Rusiji. U Rusiji, kaže Starčević, moraju se zbiti tri prevrata: vjerski, politički i socijalni, na koje tjera Rusiju njezin ekonomski razvitak. I ne izađe li se putem reformi ususret opravdanim zahtjevima masa, nezadovoljstvo njihovo proširit će se na cara, kao što se ranije desilo u Francuskoj:

⁴⁸ Hrvatska, 1886, br. 256, 10. XII.

⁴⁹ Uznak Rusije s Balkana bio je već 1887 očigledan. Ali pravaška štampa još je uvijek gajila iluzije u mogućnost vraćanja ruskog utjecaja u Bugarskoj i Srbiji i novu inicijativu ruske vlade na tom području. Temelje takvim iluzijama davale su Kaulbarsova misija u Sofiji, posjeta crnogorskog kneza Petrogradu i ženidba ruskog carevića s crnogorskom kneginjom, kretanje predstavnika dinastije Karađorđevića i t.d. Sve je te pojave pomno bilježila »Hrvatska« i iz njih izvodila svoje zaključke.

⁵⁰ Hrvatska, 1887, br. 92, 23. IV.

⁵¹ isto, 1888, br. 170, 24. VIII.

⁵² isto, br. 16, 19. IV.

⁵³ isto, br. 156, 9. VII.

»Kada Rusom dodijaju opstojeći verski odnošaji, politički i društveni, oni će raditi, da ih drugim nadomeste, i ako se ne bude dalo s dobra, oni će silu upotrebiti uprav onako, kako su zapadni narodi učinili.«⁵⁴

Ipak je pravaštvo i u tim godinama ostajalo i dalje rusofilsko. Ono je prekomjernom vjerom u vanjske snage, koje će dovesti do oslobođenja Hrvatske, i strahom pred stihijom ustanka s jedne, a Khuenovim terorom s druge strane razoružavalo revolucionarne snage, koje su tinjale u narodnim masama, i nije izradilo pozitivnu političku platformu, oko koje bi se povezale snage hrvatskog puka, pa je moralo, ne dočekavši toliko željeni evropski sukob, degenerirati i doživjeti svoje unutrašnje raspadanje. Lišenom radikalizma i vjere u neposrednu rusku akciju, njemu su preostale samo stare državno-pravne fraze i na kraju — kapitulacija pred Austrijom.

Резюме

Партия права, возникшая в Хорватии в 60-х гг. 19 века, обосновывала свою политику не только на утверждении исторических прав Хорватского государства, но и на расчетах на политическую обстановку в Европе. Автор объясняет мнимый парадокс, состоящий в том что партия, являющаяся в 60-х гг. враждебной к проявлениям славянской идеи, стала в 80-ых гг. высказывать симпатии к России. Этот парадокс объясним основной точкой зрения Старчевича и Кватерника: союзника в борьбе за национальное освобождение надо искать вне пределов Австро-Венгрии, а таким союзником казалась Франция. Однако, относясь в общем отрицательно к самодержавной России, «правашки» уже в конце 60-х и в начале 70-х гг. рассчитывали и на возможность преобразования России и на усиление ее роли в европейской политике. После возобновления деятельности партии в 80-х гг. именно Россия стала (особенно после балканского похода) в глазах «правашей» государством способствующим освобождению Хорватии. Партийная печать начала проявлять свои симпатии к России, надеясь все еще на ее преобразование — либо на началах германофобского национализма, либо на революционно-демократических основах (Старчевич высказывал явные симпатии к «нигилизму»). Особенно проявились надежды на Россию в 1896 г., когда Эразмо Барчич открыто грозил в Саборе «казачьими копытами на венских мостовых». Однако эти расчеты оказались преждевременными, а партия рассчитывавшая на внешне-политическую обстановку, не сумела организовать бунтовные массы. Она утратила вскоре свой прежний радикализм и стала оппортунистской по отношению к Австрии.

⁵⁴ Jubileji, Zagreb 1888, str. 50.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XI—XII.

1958—1959.

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje završeno početkom mjeseca jula 1960.